

nati, İstanbul 1984, II, 43-45, 186, 201; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989, s. 238-243; Mustafa Oflaz, *16. Yüzyılda Niğde Sancağı* (doktora tezi, 1992), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum 1993, s. 92-94; Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara 1994, s. 33; Hakkı Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 174-182; İlhan Gedik, *20. Yüzyıl Başlarında Niğde*, Niğde 1996; Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Cami ve Mescitler*, Ankara 2000; Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara 2001; M. Zeki Oral, "Niğde Tarihi: Alâeddin-Ak Medrese", *Akpınar*, I/11, Niğde 1935, s. 4-10; a.mlf., "Selçuk Sanatına Ait Bir Şaheser: Hüda-vend Türbesi", a.e., IV/39 (1939), s. 1-16; Ali Saim Ülgen, "Niğde'de Ak Medrese", *VD*, II (1942), s. 81-82; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Karamanoğlu Ali Bey Vakfıyesi", a.e., II (1942), s. 45-80; Gönül Öney, "Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları", *TTK Belleten*, XXXI/122 (1967), s. 143-167; Hüdavendigâr Akmaydalı, "Niğde Sungur Bey Camii", *VD*, XIX (1985), s. 151-153; Besim Darkot, "Niğde", *İA*, IX, 255-256; "Niğde", *YA*, VIII, 6146-6216.

MEHMET ÖZKARCI

NİHÂVEND

(نِهَوَند)

İran'da tarihî bir şehir.

İran'ın batısında Hemedan şehrinin 60 km. kadar güneyinde Gâmâsâb (Gâmesiyâb) suyunun bir kolu üzerinde denizden 1790 m. yüksekte kurulmuştur. İran'ın batısındaki Kırmanşah'ı, ülkenin merkezî kesimindeki İsfahan'a bağlayan yol üzerinde bulunması şehrin önemini artırır. Tarihi antik çağlara kadar inen şehir Sâsânîler devrinde önemli bir merkez halini almış ve yönetimi Kârin ailesine verilmiştir. Bu dönemde şehirde bir âteşkede bulunduğu belirtilmektedir. Ortaçağ kaynaklarında Cîbâl bölgesine bağlı bir yerleşim yeri olarak zikredilen Nihâvend'in polo oyunu sopalılarının imal edildiği söğüt ağaçları, ta-butlara güzel kokması için konulan karniş-ları, mektuplar için bal mumu gibi kullani-lan siyah kili ve safranının bolluğu ile bilin-diği kaydedilir (İbnü'l-Fakih, s. 259-260; İstah-rî, s. 199-200; Yâkût, V, 362). Nihâvend'in suları ile bağ, bahçe ve bostanlarının bol-luğuna dikkat çeken İstah-rî burada biri es-ki iki caminin bulunduğunu yazar (*Mesâ-lik*, s. 199).

Nihâvend, İslâm tarihinde Hz. Ömer dö-neminde 21 (642) yılında müslümanlarla Sâsânî ordusu arasında cereyan eden ve müslümanların zaferiyle sonuçlanan sa-vaş dolayısıyla meşhur olmuştur. Sâsânî

Hükümdarı Kısra III. Yezdicerd, Kâdisiye Savaşı'nda (15/636) İslâm ordusu karşısın-da ağır bir yenilgiye uğramış, ertesi yıl baş-şehir Medâin'in müslümanların eline geç-mesine engel olamamış, Celûlâ Savaşı'n-dan (16/637) sonra Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin Hulvân'a yürümesi üzerine İsfah-an'a kaçmıştı (19/640). Bu gelişmelerin ardından Rey, Kûmis, İsfahan, Hemedan ve Mâh halkları, müslümanları ülkelerin-den çıkarmak amacıyla III. Yezdicerd'in ön-cülüğünde Nihâvend'de toplandılar (20/641). III. Yezdicerd, büyük çabalarla top-ladığı ordunun başına Fîrûzân'ı (veya Zü'l-Hâcibeyn Merdânşah b. Hürmüz) kuman-dan tayin etti. Sâsânî ordusunun mevcu-du hakkında 60-150.000 arasında deği-şen rakamlar verilmekte, ayrıca çok sayı-da file sahip oldukları kaydedilmektedir.

Sâsânîler'in hazırlıklarını Kûfe Valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan haber alan Hz. Ömer, Kûfe ve Basralılar'dan oluşan birlikleri Ni-hâvend'e gönderdi. Ayrıca bu orduyu içle-rinde Mugîre b. Şu'be'nin de bulunduğu askerlerle Medine'den takviye etti, Ahvaz'da bulunan askerleri de buraya yolladı. Or-dunun kumandanlığına Kesker Valisi Nu'mân b. Mukarrin tayin edildi. Kaynaklarda İslâm ordusunda bulunan askerlerin sayı-sının 30.000 olduğu kaydedilir. Aralarında Huzeyfe b. Yemân, Cerîr b. Abdullah, Mu-gîre b. Şu'be, Eş'as b. Kays, Abdullah b. Ömer, Ka'kâ' b. Amr, Amr b. Ma'dikerib, Tuleyha b. Huveylid, Kays b. Mekşûh gibi ünlü kişilerin de bulunduğu İslâm ordusu Nihâvend'e 3 fersah uzaklıktaki İsfîzehân'da konakladı. Tuleyha b. Huveylid savaştan önce Nihâvend'e giderek bölgeyi inceledi. Nu'mân b. Mukarrin öncü birliklerin başı-na kardeşi Nuaym'ı, sağ ve sol kanatlara Huzeyfe b. Yemân ve diğer kardeşi Sü-veyd'i, kılıçlı askerlerin başına Ka'kâ' b. Amr'ı, artçıların başına da Mucâşi' b. Mes-'ûd'u tayin etti. Nu'mân b. Mukarrin geri çekilme ve kaçma taktiği uygulayarak Sâ-sânî ordusunun siperlerden çıkmasını sağ-ladı. Üç gün süren savaşın son gününde Nu'mân b. Mukarrin şehid düştü; kuman-danlığı Hz. Ömer'in daha önce emrettiği gibi Huzeyfe b. Yemân üstlendi. Savaş ne-ticesinde Sâsânî ordusu tamamen dağıldı. Zaferden sonra Nihâvend'i kuşatan müs-lümanlar eman karşılığında kapıları açılan şehre kolayca girdiler (21/642). Nihâvend merzûbânı, Huzeyfe b. Yemân ile her yıl belli miktarda vergi vermek üzere anla-şma yaptı. Nihâvend savaşı İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Sâsânîler mağlûbiyetin ardından bir daha toparla-

namadılar. Nihâvend zaferi Dînever, Heme-dan ve İsfahan gibi bölgede bulunan Sâ-sânîler'e ait birçok şehrin fethine zemin hazırladı. Bu sebeple Nihâvend zaferine "fethu'l-fütûh" adı verilmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyan döneminde Nihâvend gelirleri Basralılar'a tahsis edildi ve şehir Mâhul-basra diye anılmaya başlandı (Belâzûrî, s. 439). Nihâvend'in adı bundan sonra kay-naklarda önemlileri aşağıda sıralanacak çeşitli olaylar sebebiyle zikredilmektedir. Abbâsîler'in kuruluşunda önemli rol oynayan kumandanlardan Kahtabe b. Şebîb karşısında yenilgiye uğrayan Emevî ordu-sundan geride kalan askerler Nihâvend'de toplandı. Şehirde Suriyeli askerlerin ya-nı sıra Abbâsîler'e muhalif Horasanlı as-kerler de bulunuyordu. Nihâvend bir süre Kahtabe'nin oğlu Hasan tarafından kuşa-tıldıktan sonra Kahtabe de buraya ulaştı. Kahtabe, şehri savunan Mâlik b. Edhem el-Bâhilî ile anlaşıp Suriyeliler'e eman ver-dikten sonra Horasanlılar'ı kılıçtan geçirdi (131/749). Dînever ve Hemedan gibi şe-hirleri alıp Dînever merkezli bir devlet ku-ran Hasanveyh b. Hüseyin el-Berzîkânî 348 (959) yılında Nihâvend'e hâkim oldu. Şe-hir elli yıldan fazla Hasanveyhîler'in hâki-miyetinde kaldı. 418'de (1027) Deylem re-isi Ali b. İmrân ve müttefiklerine karşı Ni-hâvend'de büyük bir zafer kazanan Kâkû-yîler'in kurucusu Alâüddeve Muhammed b. Rüstem'in ölümünden (433/1041) son-ra İsfahan tahtına büyük oğlu Zahîrüddin Ebû Mansûr Ferâmurz geçince ortanca oğ-lu Ebû Kâlicâr Gerşâsb kardeşi Ferâmurz'a bağlı olarak Nihâvend'de yönetimi eline aldı. Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk, Nihâvend yakınlarındaki Sehne adlı köyde bir bâtınî fedaisi tarafından öldürüldü. Mu-hammed Tapar'ın Bağdat'tan ayrılması üzerine Nihâvend istikametinde onu taki-be çıkan kardeşi Berkayaruk Rûzrâver'de ona yetiştirdi ve burada iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı. 499 (1105-1106) yı-lında Selçuklu ailesinden Mengûpars b. Böri - Pars İsfahan'dan gelip Nihâvend'e hâkim oldu ve adına hutbe okuttu. Men-gûpars Sultan Muhammed Tapar'ın giri-şimleriyle yakalanıp İsfahan'a götürüldü ve hapsedildi. Aynı yıl Nihâvend'de peygam-berlik iddiasıyla ortaya çıkıp etrafına çok sayıda taraftar toplayan bir kişi burada öl-dürüldü. XII. yüzyılın ortalarında İldenizli-ler'in hâkimiyeti altına giren şehir, Şem-seddin İldeniz'in ölümünü (571/1175) fır-sat bilen Hûzistan hâkimi Muhammed Af-şar Şümle (Aydoğdu) tarafından ele geç-i-rildi. Ancak Nusretüddin Cihan Pehlivan,

Muhammed Afşar'ı kısa bir süre sonra bertaraf etti.

XIII-XV. yüzyıllarda İran'a hâkim olan devletlerin idaresi altında kalan Nihâvend, Safevîler'in hâkimiyeti sırasında Osmanlılar'la olan mücadelede tekrar öne çıktı. Bağdat Valisi Cigalazâde Sinan Paşa 996 (1588) yılı sonlarında Nihâvend üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi ve burada bir kale inşa ettirdi. Şah I. Abbas şehri geri almak için uğraştıysa da bozguna uğrayarak geri çekildi. Sinan Paşa bu saldırı sebebiyle kaleyi toplarla takviye etti. Bu dönemde Nihâvend bir Osmanlı beylerbeyliği haline getirildi. 1590 Osmanlı-Safevî barış görüşmeleri sırasında Osmanlı-Safevî sınırını tesbit amaçlı müzakerelerde Nihâvend üzerinde uzun tartışmalar yapıldı (Kütükoğlu, s. 201-206) ve neticede şehir Osmanlı idaresinde kaldı. Şah I. Abbas 1603'te şehri ele geçirdi. Evliya Çelebi, Nihâvend'in II. Osman zamanında Halil Paşa (Kayserili), IV. Murad devrinde Hüsrev Paşa tarafından tahrip edildiğini, kalesinin müstahkem olup içinde 1000 kadar ev, dört cami bulunduğunu, 700 muhafız tarafından korunduğunu yazar. Evliya Çelebi ayrıca burasının bir han tarafından idare edildiğini, 150 köyü olan bir eyalet durumunda olduğunu da belirtir (*Seyahatnâme*, IV, 341-343). Nihâvend 1136'daki (1724) Osmanlı harekâtı sırasında Hemedan ve Revan'ın alınmasının ardından savaşsızın teslim oldu. Ancak 1142'de (1730) Nâdir Şah tarafından geri alındı. Günümüzde Hemedan'a bağlı bir yerleşim birimi olan Nihâvend'in nüfusu XX. yüzyılın başlarında 5-6000 civarında iken bu sayı 1996'da 65.164'e, 2006 yılı başlarına ait tahminlere göre de 77.000'e ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Riyad 1985, s. 147-149; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 433-439; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tvâl*, s. 133-138; İbnü'l-Fakih, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967, s. 258-260; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IV, 114-136; VII, 404-409; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 331-333; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 199-200; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (nşr. Süheyl Zekâr), Beyrut 1415/1995, III, 171-182; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), V, 361-363; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 5-16; V, 398-400; VIII, 705-706; IX, 495; X, 204, 331, 398-399; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIX, 250-260; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI, 105-112; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 341-343; Ahmed Zeynî Dahlân, *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye*, Kahire 1387/1968, I, 120-126; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 196-197; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri: 1578-1612*, İstanbul 1993, s. 183-185, 201-206; V. Minorsky, "Nihâvend", *IA*, IX, 257.

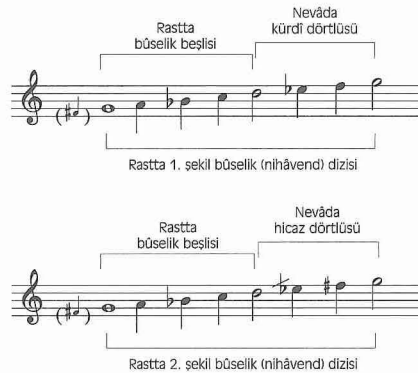
İBRAHİM SARIÇAM

NİHÂVEND

(نهوند)

Türk müzikisinde bir şed makam.

Eski devirlerde Türk müzikisi makamlarına irak, hicaz, nişâbur (nişâpur), tebriz gibi şehir veya bölge ismi verme âdeti çerçevesinde, İran'da bir şehir olan Nihâvend de bir makam ismi olarak anılagelmıştır. Bugün kullanılmakta olan nihâvend makamının eski ismi "nihâvend-i rûmî"dir. Bu isim, nihâvend makamını "nihâvend-i kebîr" adlı diğer bir makamdan ayırmak için kullanılmış, fakat sonraları terkedilerek sadece nihâvend ismi kalmıştır. Nihâvend makamı bûselik makamı dizisinin rast perdesine göçürülmesiyle elde edilmiş, buna göre dizisi, rast perdesindeki bûselik beşlisine nevâ perdesinde kürdî ve hicaz dörtlülerinin eklenmesiyle oluşmuştur. Güçlüsü beşli ile dörtlünün ek yerindeki nevâ perdesi olup bu perdede çoğunlukla kürdî, bazan hicaz çeşnileriyle yarım karar yapılır. Makamın genel seyir karakteri "inici-çıkıcı" ise de özellikle son yüzyılda çok kullanılan bu makam çıkıcı veya inici olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Nihâvend makamı dizisi Batı müzikisi bakımından sol minördür. Güçlü üzerinde kürdî dörtlüsü bulunan dizi eski minör, hicaz bulunan dizi ise armonik minördür. Makamın bu minör yapısı, Batı müziğinde olduğu gibi tonların komşuluğunun getirdiği asma karar imkânlarına da yansır. Nihâvend makamı asma kararlar bakımından oldukça renklidir. Makamın seyri sırasında altıncı derece nîm hisar perdesinde çârgâh, dördüncü derece çârgâh perdesinde bûselik çeşniyle asma kararlar yapılabilir. Fakat bu kalışlar için tiz tarafta la küçük mücennep bemolünün de (nîm-şehnaz perdesi) seyri karışması gerekir. Çünkü bu iki kalış da minör-majör ilişkisinden doğmakta olup çârgâhtaki kalış do majör,

nîm hisardaki kalış ise mi bemol minördür ve her iki ton sol minörün yani nihâvend dizisinin yakın komşusudur.

Ayrıca kürdî perdesi de (si bemol) bir asma karar perdesidir. Bu perdede yine majör-minör ilişkisinin bir sonucu olarak çârgâh çeşniyle asma karar yapılabilir (sol minör-si bemol majör ilişkisi). Bunun dışında düğâh perdesinde de kürdî çeşni ile kalınabilir.

En çok kullanılan şekliyle eğer nevâda kürdî çeşniyle yarım karar yapılmışsa aynı perdede hicaz çeşniyle de asma karar yapılabilir. Bu perdede bazan nîm hisar yerine dik hisar perdesi getirilerek uşşak dörtlüsü ile küçük bir kalış yapılabilir. Bu çeşni makamın esas yapısında olmayan bir geçkiden ibaretir ve ihtiyaridir. Nihâvend makamı seyrine bazan kısa bir neveser dizisinin karıştığı olur. Bu sol minörün sol minör oryante olan geçkisidir.

Gerek pest gerekse tiz taraftan genişleyebilen nihâvend makamının tiz taraftaki genişlemesi, durak üzerinde bulunan bûselik beşlisinin tiz durak gerdâniye perdesi üzerine simetrik olarak göçürülmesiyle yapılır. Bu genişleme sonucunda nevâ perdesi üzerinde kürdî dörtlüsü bulunan dizi kullanılıyorsa nevâda kürdî dizisi, hicaz dörtlüsü bulunan dizi kullanılıyorsa nevâda hümâyün dizisi oluşur.